

Світлана Малахова
Львівський національний аграрний університет
Svetlana Malakhova
Lviv national agrarian university

АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ANALYSIS OF EARTH-RESOURCE POTENTIAL OF ZAKARPATTIA AREA

Аналіз земельно-ресурсного потенціалу Закарпатської області свідчить про екологічну нестабільність і нераціональне використання землі. В умовах обмеженого ресурсного забезпечення потрібно йти шляхом більш удосконаленої адаптації землеробства, технологічних процесів та агрофітоценозів до конкретних ґрунтово-ландшафтних і соціально-економічних чинників.

The analysis of earth-resource potential of the Zakarpattia area testifies to ecological instability and inefficient use of earth. In the conditions of the limited resource providing it is needed to go the way of more improved adaptation of agriculture, technological processes and concrete ground-landscape and socio-economic factors.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Стратегічним завданням державної політики у сфері аграрного землекористування є забезпечення раціонального використання та охорони продуктивних земель, збереження, відтворення та примноження її родючості [1].

Зональний розріз Закарпатської області, відповідно суттєві відмінності можливостей виробничого використання земель, зокрема їх сільськогосподарської привабливості, виробничі та інші чинники вимагають єдино правильного підходу до розробки окремих напрямів удосконалення землекористування стосовно кожної зони і його збалансованості. Проте в дослідженнях не завжди враховувались регіональні особливості, а саме типи та якісні характеристики ґрунтів, місце земельних відносин у ресурсному потенціалі виробників сільськогосподарської продукції, розвиток різних організаційно-правових форм господарювання, зрештою, природно-кліматичні умови, місце розташування, традиції, культурний і духовний розвиток місцевого населення. До таких регіонів належить і Закарпатська область з її різноманітними природно-кліматичними умовами, різними за якістю, розмірами та типами ґрунтів. Частково ці проблеми розглядалися в працях відомих закарпатських економістів-аграрників А. В. Балян, М. Г. Лендела, В. П. Мікловди, С. С. Попа, В. В. Шепи та інших.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблем. Проблема збалансованого розвитку землекористування, реформування земельних відносин знайшла широке висвітлення в економічній літературі. Різні аспекти розробки й функціонування ефективного механізму землекористування розглядаються в працях В. Г. Андрійчука, Д. І. Бабміндри, Г. Д. Гуцуляка, М. А. Голубця,

Б. М. Данилишина, Д. С. Добряка, С. І. Дорогунцова, В. В. Горлачука, П. Г. Казьміра, В. В. Липчука, І. Р. Михасюка, М. Г. Новаковського, В. Н. Руденка, П. Т. Саблука, А. Я. Сохничка, М. Г. Ступеня, А. М. Третяка, М. М. Федорова, Г. В. Черевка, М. В. Щурика та багатьох інших.

Мета статті. Метою публікації є аналіз земельно-ресурсного потенціалу Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах ринкових відносин основною проблемою для суб'єктів господарювання є раціональне поєднання і використання ресурсів, особливо з кількісно обмеженими розмірами. Саме до них і належить земля, яка для окремих галузей є головним засобом виробництва. Просторова обмеженість землі та зміна землекористувачів у процесі проведення земельної реформи – дві основні передумови, що визначають необхідність детального вивчення землекористування в сучасних умовах.

Трансформаційні процеси, неврегульованість багатьох земельних і виробничих аспектів спричинили дисбаланс у розвитку окремих галузей аграрної економіки, безвідповідальне ставлення до природних ресурсів і довкілля, що в остаточному підсумку погіршило стан природного середовища в області. Незважаючи на зміни в системі земельних відносин, пріоритетними повинні бути охорона природи та екологічна безпека над економічними інтересами землекористувачів і землевласників.

За науково обґрунтованими рекомендаціями, до активного сільськогосподарського обороту слід залучати не більше однієї третини території. Стільки ж має бути відведено для господарської діяльності, а одна третина повинна залишатися у природному стані. Таким чином можна забезпечити екологічну рівновагу в природі. У більшості економічно розвинених країн з інтенсивним аграрним виробництвом цього принципу, як правило, дотримуються. Щоб зменшити розораність території України до науково обґрунтованого рівня, необхідно вивести з інтенсивного обробітку 5–12 млн. га ріллі. Це дасть можливість знизити рівень розораності до 47–34%. Значну частину еродованих і деградованих земель доцільно перевести у природні кормові угіддя, що створить сприятливі умови для розвитку тваринництва [1].

Особливо ця проблема характерна для більшості території Закарпатської області, зокрема тієї її частини, що розташована в гірській та передгірській зонах Карпат. Передусім це пов'язано зі стримуванням розвитку тут сільського господарства. Основними причинами цього є старіння населення і брак молодих осіб, бажаючих працювати в сільськогосподарській галузі; низька ефективність сільгоспвиробництва з огляду на родючість землі, малі розміри господарств, віддаленість від пунктів збуту та матеріального забезпечення, відсутність інфраструктурних об'єктів; низька ефективність організаційно-економічних перетворень у межах колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва (вузькоспеціалізовані господарства); вимирання значної частки гірських сіл через суттєву зовнішню міграцію, погіршення комунікаційного сполучення та недостатній розвиток виробничої і соціальної інфраструктур.

Ерозійній небезпеці підлягає більшість ґрунтів гірської та передгірської зон Закарпаття у зв'язку із сільськогосподарським використанням земель, відсутністю відповідного рослинного покриву, геоморфологічними чинниками, зокрема схилами поверхні; зливовими дощами в гірській місцевості.

Деградація ґрунту в Карпатах пов'язана також з різними формами механічного впливу на цей компонент природного середовища. Деформація поверхні землі спричинена використанням важкої сільськогосподарської, будівельної і лісової техніки. Гірські землі дуже швидко втрачають родючість, а їх мікробіологічна структура є нетривкою. У результаті активності людини і природних явищ гірські ґрунти піддаються механічним перетворенням, що суттєво впливає на нормативну грошову оцінку сільськогосподарських угідь. За розрахунками О. М. Чумаченка, нормативна грошова оцінка за відсутності деградаційних процесів у Закарпатській області становить 1,5 млрд. грн., що перевищує нормативну (1995 р.) у 2,27 раза (0,66 млрд. грн.). Відповідно до цих розрахунків утрати податкових надходжень від деградації ґрунтів сягають 690 тис. грн. [2].

Гірські території потребують розробки програми екорозвитку. Вона повинна охоплювати швидкий розвиток охоронних заходів і зниження попередніх найбільш вразливих форм людської діяльності. Такі програми екорозвитку (урівноваження розвитку) на основі розроблених концепцій повинні з'явитись якнайшвидше, щоб ліквідувати наслідки попереднього антропогенного впливу.

Про рівень придатності окремих ділянок і територій для сільськогосподарського використання та їх господарської цінності можна роботи висновки на основі врахування таких чинників: місце розташування території в просторовому аспекті, економічна, вертикальна і горизонтальна форма території, розмір і структура сільськогосподарських угідь, бонітування ґрунтів, частка окремих агровиробничих груп в угіддях, водний баланс, агроклімат тощо.

Важливим є виведення із сільськогосподарського обороту середньо- і сильнозмитих земель на крутих схилах та деградованих земель із подальшим їх залісненням чи в міру можливості залуженням.

Цілком справедливою є думка І. Генсьора, що ґрунти, розташовані на гірських схилах, постійно перебувають під загрозою значних ерозійних процесів. Так, пілуваті ґрунти піддаються ерозії вже на схилах дещо більше 6° , а на схилах 15° ерозія інтенсивно пошкоджує дуже стійкі ґрунтові породи, такі як глини, мули, глинисті піски. Ерозійні процеси призводять до значних змін ґрунтового профілю гірських ґрунтів, що істотно впливає на можливість їх сільськогосподарського використання [3].

Особливість рельєфу території та дрібномасивність земельних ділянок потребують, з одного боку, дотримання вимог протиерозійної організації території, а з іншого – збереження та збагачення розмаїття ландшафтів. Для цього необхідно: масив землеволодіння розміщувати смугами впоперек схилу; межі землеволодінь по можливості суміщати з існуючими валами-терасами і максимально зберігати наявні на їх території групи та чагарники, що виконують протиерозійні функції; передбачати створення польових доріг

або залишати задерновані смуги шириною 3–4 м для обслуговування землеволодінь; на берегах ярів залишати нерозорювані смуги травостою шириною 10, а у їх вершинах – 10–15 м [4, с. 38].

Проблемним питанням, переважно в гірських та частково передгірних районах, є землеволодіння лісовими масивами. Останні площею до 5 га, очевидно, повинні бути розподілені пропорційно земельним паям за умови їх раціонального використання.

Діяльність щодо вирішення проблем землекористування у найближчі роки слід спрямовувати на посилення: раціонального використання земель за рахунок упорядкування їх структури за розмірами, категоріями, угіддями і власниками; екологічної стабілізації ландшафтів шляхом установа збалансованого співвідношення природних і антропогенно змінених земель, а також розвитку рекреаційного та санаторно-лікувального потенціалу; розширеного відтворення продуктивності й родючості сільськогосподарських угідь на основі впровадження ґрунтозахисного екологічного землеробства.

Збалансоване функціонування аграрної сфери, особливо на етапі переходу до ринкових умов господарювання, потребує кардинальних змін в організації виробництва сільськогосподарської продукції на базі нових позитивно-ландшафтних підходів до формування систем землеробства й оптимізації структури землекористування.

Важливим напрямом поліпшення використання земель у сільськогосподарському користуванні може бути їх консолідація у гранично допустимих межах [5].

В Україні загалом намітилася тенденція до укрупнення землеволодінь. Цьому сприяє, як зазначає І. Г. Кириленко [1], декілька визначальних чинників. По-перше, економічні, оскільки у великих за розмірами угідь господарствах ефективніше використовуються сучасна широкозахватна техніка та новітні технології, зменшуються основні витрати. По-друге, це інтеграційний чинник, адже потужні вітчизняні компанії, що займаються переробкою, активно просуваються в напрямі безпосереднього виробництва, щорічно розширюючи площі орендованих сільськогосподарських угідь. По-третє, глобальний фактор, пов'язаний передусім із зростанням цін на продовольство та потреби в ньому.

Зважаючи на особливості природних умов області, регіональна програма використання та охорони земель повинна враховувати: оптимізацію співвідношення між виробничою, рекреаційною і природоохоронною галузями щодо забезпечення їх земельними ресурсами передусім шляхом зниження розораності земель і розширення лісистості території; регіональні потреби в земельних ресурсах з можливістю їх подальшого перерозподілу на користь природоохоронного, природно-заповідного, рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного призначення та розширення індивідуального будівництва; консервацію деградованих і малопродуктивних земель; резервування земель для природно-заповідного, природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення; розширення території природних і окультурених ландшафтів з метою

перспективного рекреаційного та лікувально-оздоровчого розвитку найбільш заселених районів.

Особливу тривогу викликає прогресуюча деградація ґрунтів, зокрема їх ерозія і токсикація радіонуклідами, пестицидами й важкими металами, одна третина сільськогосподарських угідь зазнає водної ерозії, майже половина – вітрової, більше однієї чверті – мають підвищену кислотність. Площа еродованих земель щороку збільшується [6].

Реалізація землеохоронних проектів повинна здійснюватися за рахунок фінансування (повного чи часткового) з державного бюджету. Це гарантуватиме, що в майбутньому цільове використання вилучених з обігу земель не зміниться.

Ефективне використання земель можливе лише за умови формування сучасного сільського господарства. Основними завданнями в цьому плані з огляду на особливості регіонального сільського господарства є: сприяння наданню в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що не використовуються, товарним виробникам як більш конкурентоспроможним сільгоспвиробникам у сучасних умовах; залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій в агропромисловий комплекс, налагодження ефективної співпраці інвесторів із сільськогосподарськими товаровиробниками; подальше відновлення і розвиток виноградарства та садівництва у традиційних зонах краю як однієї з прибуткових галузей сільськогосподарського виробництва; сприяння покращенню забезпечення виробників сільгосппродукції високоякісним насінням через насінницькі господарства на кооперативних засадах; суттєве покращення племінної справи, ветеринарного обслуговування, що сприятиме стабілізації галузі тваринництва; відновлення товарного виробництва молока в зонах, що мають для цього відповідні умови; поглиблення спеціалізації м'ясних ресурсів, у тому числі за рахунок покращення роботи свинокомплексів; розширення мережі суб'єктів інфраструктури аграрного ринку; зростання доходів працівників, зайнятих в аграрному секторі, підвищення частки заробітної плати у структурі доходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вирішення проблем охорони земель сільськогосподарського призначення потребує термінового прийняття низки законів та підзаконних нормативно-правових актів, які б розвивали принципи, закладені в Конституції України і Земельному кодексі України, повно та системно врегулювали правовідносини, пов'язані з охороною земель, на основі врахування інтересів суб'єктів господарювання на землі з одночасним їх узгодженням із суспільними, національними інтересами.

У землекористуванні Закарпатської області як складовій усього збалансованого соціально-економічного розвитку необхідно зробити ще достатньо багато. Завдання ці непрості через надзвичайно низький теперішній рівень розвитку продуктивних сил, зайнятість населення, його високу трудову міграцію, недостатню екологічну свідомість тощо і посильні з огляду на наявність кваліфікованих трудових ресурсів, багатих природних запасів, унікальних історико-культурних надбань, вигідного географічного розташування і зацікавленості населення різних національностей в

інтеграційних процесах. Саме ці принципи повинні визначати стратегію співпраці світової спільноти у третьому тисячолітті.

Проект землевпорядкування для кожного окремого господарства має бути індивідуальним за складом, змістом, методами виявлення й вивчення проблем і підходами до прийняття проектних рішень. Під час його складання слід урахувувати природний потенціал сільськогосподарських угідь, створення економічно та екологічно збалансованої системи використання та охорони земель на основі біокліматичного потенціалу території і даних системи природоохоронних заходів.

Збалансованості використання земель регіону можна досягнути за умови збалансованого розвитку всього регіону, що потребує розроблення відповідної стратегії.

Світова теорія і практика регіонального розвитку свідчить про прийнятність соціальної та ефективної програми реструктуризації регіону, що створює йому можливості подальшого розвитку і піднесення його ринкової конкурентної спроможності за умови партнерського планування, економічних інтересів учасників місцевого ринку та соціальних інтересів.

Література

1. Кириленко І. Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення / І. Г. Кириленко // *Економіка АПК*. – 2009. – № 3. – С. 46–49.
2. Флекей З. Напрями територіальної організації систем селянського землекористування в гірських районах Закарпатської області / З. Флекей, Ф. Гуляткан, В. Флекей // *Вісник Львівського державного аграрного університету : землевпорядкування і земельний кадастр*. – 2003. – № 6. – С. 33–41.
3. Генсьор І. Проблеми класифікації гірських ґрунтів Польщі на основі бонітету / І. Генсьор, А. Партика // *Вісник Львівського державного аграрного університету: землевпорядкування і земельний кадастр*. – 2003. – № 6. – С. 28–33.
4. Удра І. Х. Біографічне районування Східних Карпат як основа визначення екостану територій / Удра І. Х. // *Фауна Східних Карпат. Сучасний стан і охорона*. – Ужгород: Патент, 1993. – С. 98–100.
5. Чумаченко О. М. Вплив деградаційних процесів на грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення / О. М. Чумаченко // *Землеустрій і кадастр*. – 2009. – № 4. – С. 102–107.
6. Третьак А. Основи теорії землеустроєзнавства / А. Третьак // *Землевпорядний вісник*. – 2009. – № 4. – С. 25–30.
7. Карплюк І. Р. Щодо економічних проблем консолідації земельних і водних ресурсів / І. Р. Карплюк // *Землеустрій і кадастр*. – 2008. – № 1. – С. 9–11.
8. Саблук П. Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П. Т. Саблук // *Економіка АПК*. – 2004. – № 12. – С. 3–15.